

Кіп'рач Ірина Сергіївна –
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Досліджено питання визначення поняття слідчих (розшукових) дій на досудовому розслідуванні згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії; досудове розслідування; процесуальні дії слідчого; негласні слідчі (розшукові) дії; розшукові дії; оперативно-розшукові дії; отримання (збирання) доказів; перевірка доказів; кримінальне провадження.

Исследованы вопросы определения понятия следственных (розыскных) действий на досудебном расследовании согласно с Уголовным процессуальным кодексом Украины.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия; досудебное следствие; процессуальные действия следователя; негласные следственные (розыскные) действия; розыскные действия; оперативно-розыскные действия; получение (собрание) доказательств; проверка доказательств; уголовное производство.

The issues of determining the conception of investigatory actions during pre-trial investigation under the Criminal Procedure Code of Ukraine are examined.

Keywords: investigative (detective) actions; pre-trial investigation; procedure actions of an investigator; private investigative actions; detective actions; operational-detective actions; collecting evidences; inspection of evidences; criminal proceeding.

У сучасних умовах реалізації в нашій державі правової реформи та запровадження передбачених цим високих правових стандартів, реформування кримінально-процесуального законодавства призвело до того, що кримінальний процес на нинішньому етапі суттєво відрізняється від попереднього порядку кримінального судочинства.

Аналіз чинного Кримінального процесуального кодексу [1] свідчить, що у ньому акумульовано значну кількість демократичних і прогресивних досягнень кримінальної процесуальної науки та низку фундаментальних розробок видатних учених-процесуалістів, реалізовано позитивний законодавчий досвід закордонних країн. Зазначені динамічні зміни в кримінальному процесуальному законодавстві, у свою чергу, змушують по-новому поглянути на напрацьовані наукові положення, переосмислити та проаналізувати їх з урахуванням запроваджених змін,

що пов'язані як з реформуванням правоохоронних та судових органів, так і вдосконаленням та зміною змісту їх діяльності.

Не став винятком та піддався кардинальній трансформації в період реформування кримінального процесуального законодавства й інститут слідчих дій. Тому питання теоретичного осмислення, систематизації й аргументації на цій основі положень і пропозицій щодо проведення слідчих (розшукових) дій, як основного інструменту отримання та перевірки доказів, правових і практичних проблем на вказаному напрямі процесуальної діяльності набуває актуального значення та заслуговує на особливу увагу.

Так, з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України принципово новим та прогресивним стало законодавче закріплення поняття “слідчі дії”. Упродовж тривалого часу законодавство та наука кримінального процесу не містили однозначного визначення поняття “слідча дія”, його змісту та різновидів слідчих дій.

Актуальність проведення вказаних досліджень пов'язана з потребою чіткого визначення поняття “слідчі дії” та їх основних характерних ознак, що відображають відмінний характер інституту слідчих дій від інших різновидів процесуальної діяльності слідчого, розробленням науково обґрунтованих рекомендацій щодо застосування кримінального процесуального законодавства під час розслідування злочинів.

Питання визначення поняття слідчих дій та їх переліку, процесуального порядку проведення та загальних проблем у зазначеному напрямі було об'єктом дослідження та вивчення таких науковців: О. Я. Баєв, І. Є. Биховський, Р. С. Белкін, О. І. Галаган, В. І. Галаган, І. Ф. Герасимов, В. П. Горбачов, А. Я. Дубинський, М. П. Гутерман, В. С. Кузьмічов, О. М. Ларін, І. М. Лузгін, П. П. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, М. А. Чельцов, С. А. Шейфер, В. П. Шибіко та ін.

Різні науковці по-різному тлумачили поняття “слідчі дії”. Їх погляди стосовно цього поняття можна умовно поділити на дві групи: у широкому розумінні – це всі дії слідчого, які він здійснює під час розслідування у кримінальному провадженні; у вузькому, дії слідчого пізнавального характеру, спрямовані суто на всебічне та повне встановлення обставин справи.

Так, І. М. Лузгін визначає слідчі дії як будь-які процесуальні дії слідчого [2, с. 94–96].

Прибічником аналогічної точки зору був і О. М. Ларін, який поняття слідчих дій визначав як спосіб реалізації норм кримінально-процесуального законодавства, при цьому навіть прийняття слідчим у межах порушеної кримінальної справи заяви про злочин або явки з повинною останній уважав слідчою дією [3, с. 98–101].

Водночас через призму пізнавальної діяльності слідчого розглядає слідчі дії С. А. Шейфер, який зазначає, що вони є засобом збирання

доказів, регламентованим кримінально-процесуальним законом, який полягає в здійсненні слідчим комплексу пізнавальних і засвідчувальних операцій, що відповідають особливостям певних слідів та пристосованих для ефективного відшукування, сприйняття та закріплення доказової інформації, що в них міститься [4, с. 23–24].

У літературі існує й інша точка зору, згідно з якою слідчими діями є тільки пізнавальні дії слідчого. Так, І. С. Биховський визначає слідчі дії як вид пізнавальної діяльності слідчого щодо виявлення, дослідження, фіксації і вилучення доказів [5, с. 27].

Н. В. Жогін та Ф. Н. Фаткуллін визначають слідчу дію як таку, що проводиться у відповідності з кримінально-процесуальним законом з метою виявлення і закріплення доказів [6, с. 108–109].

Інші науковці, зокрема М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко [7, с. 210], В. П. Горбачов [8, с. 63–64], Ю. М. Groшевий [9, с. 287], Л. Д. Удалова [10, с. 158], В. М. Тертишник [11, с. 478], визначають слідчі дії як частину процесуальних дій, що пов'язані з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі.

Дещо відмінне визначення поняття слідчих дій, вказуючи на таку неодмінну їх ознаку, як процесуальний примус, надає С. М. Стахівський, який під слідчими діями розуміє частину процесуальних дій, які спрямовані на збирання і перевірку доказів у кримінальній справі та відрізняються від решти дій слідчого силою процесуального примусу [12, с. 7].

М. А. Погорецький надає слідчим діям, крім функції отримання та перевірки доказів, і функцію оцінювання доказів [13, с. 150–156].

До прихильників трактування слідчих дій у широкому розумінні належить А. Б. Соловйов, який під слідчими діями розуміє "...детально регламентовані законом кримінально-процесуальні дії, що включають до своєї структури систему взаємопов'язаних операцій, зумовлених наявністю і своєрідним поєднанням у кожному з них загальнонаукових методів пізнання, які мають аспекти (сторони), що взаємодіють, і спрямовані на збирання та перевірку доказів з метою вирішення завдань кримінального судочинства" [14, с. 27].

На думку Р. С. Белкіна, сутність слідчих дій становлять процеси збирання, перевірки, оцінювання і використання доказів. Крім того, слідчі дії є способом здійснення слідчої діяльності, формою її організації, що не вичерпується роботою з доказами, а й передбачає інші кримінально-процесуальні процедури та організаційно-технічні заходи [15, с. 234].

Упродовж тривалого час розвитку кримінального процесуального законодавства точилися дискусії щодо поняття слідчих дій. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України і глави 20 під назвою "Слідчі (розшукові) дії", це питання вирішено на законодавчому рівні закріпленням у законі однозначної дефініції "слідчі дії".

Так, згідно з п. 1 ст. 223 Кримінального процесуального кодексу України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання

(збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Відповідно до наданого законодавцем визначення поняття “слідчі (розшукові) дії”, вони є основним інструментом процесу доказування в кримінальному провадженні, який, відповідно до п. 2 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, а отже, забезпечення реалізації завдань кримінального судочинства щодо повного, швидкого та неупередженого розслідування кримінального правопорушення.

Законодавче закріплення визначення поняття “слідчі (розшукові) дії” вирішило й питання щодо визначення змісту, ролі слідчих дій у процесі доказування.

Так, дослідження праць науковців свідчить про те, що ті вчені, які розкривали поняття слідчих дій через призму доказування, наділяли їх дещо різними функціями в забезпеченні процесу доказування.

Так, С. А. Шейфер зазначає, що слідчі дії є способом збирання доказів; О. Р. Михайленко включає до кола вирішуваних ними питань, крім збирання доказів, і функцію їх перевірки; В. Т. Нор, М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко відносять до функцій слідчих дій виявлення, фіксацію та перевірку доказів у кримінальній справі; С. Г. Коваленко – збирання, закріплення, перевірку та оцінку доказів; Р. С. Белкін до процесу збирання, перевірки, оцінки доказів включає і їх використання.

Відповідно до чинного законодавства, останні наділяються функцією отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих, тоді як сам процес доказування розкривається через функції збирання, перевірки та оцінки доказів.

Відповідно до ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України, сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових дій) та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених Кодексом.

Сторона захисту, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань.

Отримання (збирання) доказів як функція слідчих дій є комплексним поняттям і складається із системи дій, спрямованих на виявлення, фіксацію і збереження доказів та їх процесуальних джерел.

Сутність процесу збирання доказів полягає у виконанні пошукових операцій, у відповідності з їх кримінально-процесуальною регламентацією, які спрямовані на виявлення слідів злочину, речових доказів тощо, що здійснюється на основі складної розумової діяльності з метою встановлення місць можливого знаходження доказів чи визначення кола осіб, у показаннях яких вони можуть міститися.

Слідчі (розшукові) дії своєю метою мають не тільки отримання (збирання) доказів, а й перевірку вже отриманих, що полягає в детальному дослідженні зібраних доказів та їх процесуальних джерел з точки зору їх придатності (належності, достовірності й допустимості) для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, отриманні нових для підтвердження або спростування раніше зібраних доказів.

Перевірка як елемент процесу доказування має місце на всіх стадіях кримінального судочинства й тісно пов'язана зі збиранням і оцінкою доказів, їх процесуальних джерел. Вона здійснюється шляхом проведення нових чи додаткових слідчих (розшукових) дій за результатами логічного аналізу й дослідження змісту кожного доказу окремо та їх зіставлення з іншими доказами в кримінальному провадженні.

Проте одна й та сама слідча (розшукова) дія за різних обставин справи та на різних етапах досудового розслідування може бути спрямована як на отримання нових доказів, так і на перевірку вже отриманих.

Законодавче закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України визначення поняття слідчих (розшукових) дій унеможливило включення до його складу функції оцінки доказів. Перевірка та оцінка доказів тісно пов'язані між собою. Водночас перевірка здійснюється як за допомогою логічних, розумових операцій, так і практичних дій, тоді як оцінка доказів є результатом винятково розумової діяльності слідчого.

Однак визначення поняття процесу отримання (збирання) та перевірки доказів у чинному кримінальному процесуальному законодавстві відсутнє, внаслідок чого узагальнене поняття щодо сутності вказаних структурних елементів слідчих (розшукових) дій можливо отримати лише внаслідок загального аналізу норм кримінального процесуального законодавства щодо процесу доказування та мети проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Аналізуючи дефініцію поняття слідчих (розшукових) дій, слід звернути увагу на новелу в Кримінальному процесуальному кодексі України щодо введення нового поняття “слідчі (розшукові) дії”.

Так, упродовж багатьох років серед процесуалістів неоднозначно вирішувалось питання визначення поняття розшукової діяльності слідчого, а отже, і тотожності понять “слідчі дії” і “розшукові дії” або їх суттєвої відмінності.

Водночас у теорії криміналістики проводиться чітке розмежування слідчої і розшукової діяльності, що розглядаються як самостійні пізнавальні засоби з розкриття злочину, які здійснюються відповідними суб'єктами за наявності передбачених підстав і у визначеній формі.

Так, наприклад, Е. Ф. Коновалов розшукову діяльність слідчого зводить до встановлення місцезнаходження відомих осіб та інших об'єктів, що мають значення для розкриття та розслідування злочину, щодо яких слідчий володіє відомостями, які дають змогу їх індивідуалізувати [16, с. 5].

О. О. Закатов обмежує розшукову діяльність слідчого суворо розшуком підозрюваних, обвинувачених, місцезнаходження яких не встановлено, тобто тих, які підлягають розшуку або оголошені в розшук [17, с. 6].

А. С. Косенко зазначає, що розшукова діяльність слідчого полягає не лише у встановленні місцезнаходження відомих осіб та різних відомих об'єктів, а й невідомих злочинців, потерпілих, свідків, викраденого майна, отримання інформації, яка ще не відома, тобто розшуку будь-яких осіб та об'єктів, які мають значення для встановлення істини у справі [18, с. 20].

Аналіз поняття “слідчі (розшукові) дії” свідчить про ототожнення законодавцем поняття слідчих та розшукових дій слідчого, що, у свою чергу, передбачає надання слідчим діям активного пошукового характеру.

Оскільки слідчі (розшукові) дії наділяються функцією отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих, тобто фактичних даних, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, то, на наш погляд, найбільш точним у цьому випадку щодо змісту розшукової діяльності слідчого є визначення А. С. Косенко.

Ми підтримуємо точку зору В. І. Галагана, який до розшукових дій слідчого відносить такі слідчі дії, як допит, обшук, огляд, при проведенні яких зусилля слідчого спрямовані на встановлення тих обставин (пошук особи, яка вчинила злочин, його матеріальних слідів), які під час подальшого розслідування надають можливість приймати правильні процесуальні й тактичні рішення [19, с. 34].

Про активний пошуковий характер слідчих (розшукових) дій свідчить і запровадження абсолютно нового поняття “негласні слідчі (розшукові) дії”, що, на думку законодавця, призведе до зближення кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, тим самим розширить можливості слідчого в процесі отримання доказової бази щодо встановлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та інших обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для встановлення обставин у справі.

Як зазначає М. Є. Шумило, основу слідчої діяльності під час розслідування кримінального правопорушення становить пізнавальна діяльність, що полягає у виявленні, збиранні та оцінюванні інформації щодо події злочину та пошуку недостатньої інформації. Відтворення

обставин злочинного діяння, а також виявлення та закріплення слідів злочину способами, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством, не завжди можливо, зокрема коли злочини вчиняються завуальовано та професійно підготовленими особами, які нерідко володіють методами оперативно-розшукової діяльності. Тому пошук джерел інформації вимагає проведення активних розшукових дій. Зазначене ще раз підтверджує значимість розшукових заходів у структурі досудового провадження в кримінальному судочинстві [19, с. 25].

Так, згідно зі ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України, негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом.

Відповідно до п. 2 ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України, підставою проведення негласних слідчих (розшукових) дій є випадки, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Це свідчить про спрямованість слідчих дій не лише для отримання (збирання) та перевірки доказів або встановлення вини відомих у кримінальному провадженні осіб, а й встановлення невідомих злочинців, потерпілих, свідків, викраденого майна, отримання інформації, яка ще не відома, тобто швидкого та повного досудового розслідування кримінального провадження.

У законодавстві не надано визначення розшукових дій, їх характеру, завдань і співвідношення з оперативно-розшуковими діями, відсутній їх перелік. Водночас поширеною є точка зору про відмінність між розшуковими та оперативно-розшуковими діями в суб'єктах їх проведення та методах провадження, оскільки розшукові дії мають гласний характер, не потребують шифрування методів способів отримання інформації, тоді як оперативно-розшукові дії здійснюються із застосуванням гласних та негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, а також мають значно ширші ніж кримінальне судочинство пізнавальні завдання, оскільки спрямовані на попередження злочинів.

Для розуміння суті й відмінностей між розшуковими та оперативно-розшуковими діями необхідно звернутись до історичного аспекту появи та запровадження в кримінальному судочинстві вищевказаних понять.

Як зазначає К. М. Ольшевський, термін “оперативно-розшукова діяльність” уведений у 1958 р. з прийняттям Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік. До 1958 р. в нормативних актах та спеціальній літературі для визначення негласної діяльності спочатку вживали терміни “негласне розслідування”, потім “оперативно-розшукова робота” або “кримінальний розшук”, пізніше – “агентурно-оперативна робота” або “оперативна робота”. Запровадження з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України поняття “негласні слідчі (розшукові) дії” знову свідчить про поєднання термінів

“негласне” і “розслідування”. Водночас негласність досягається дотриманням принципу конспірації та застосуванням спеціальних оперативно-розшукових сил, засобів і методів [19, с. 77].

Вивчення змісту й переліку негласних слідчих (розшукових) дій, запроваджуваних главою 21, які проводяться слідчим або за його дорученням співробітниками оперативного підрозділу, свідчить, що вони майже збігаються з оперативно-розшуковими заходами, передбаченими ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” [20].

Так, В. І. Василичук, А. М. Калюк зазначають, що запровадження негласних слідчих (розшукових) дій означає поєднання кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності, що, на їх думку, вбачається недоцільним, з огляду певної відмінності основних принципів провадження в кримінальному судочинстві (гласність, рівність учасників провадження тощо) та оперативно-розшукової діяльності (конфіденційність, конспіративність, поєднання гласних та негласних оперативно-розшукових заходів), повноважень суб’єктів зазначених видів діяльності, правових наслідків результатів діяльності тощо [19, с. 57–58].

Незважаючи на надання однозначного законодавчо визначеного поняття “слідчих (розшукових) дій” в новому Кримінальному процесуальному кодексі України, на наш погляд, дискусія щодо сутності “слідчих (розшукових) дій” не знайшла свого остаточного розв’язання, що пов’язано з динамічністю та кардинальністю реформування кримінального процесуального законодавства, та лише набирає нових обертів з урахуванням потреб сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук. – практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р., зі змін та доповн. від 13 квіт. 2012 р. № 4652-VI.
3. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания / Лузгин И. М. – М. : Юрид. лит., 1969. – 176 с.
4. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами / Ларин А. М. – М. : Юрид. лит., 1966. – 156 с.
5. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / Шейфер С. А. – Самара : Самарский ун-т, 2004. – 225 с.
6. Быховский И. Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора юрид. наук / И. Е. Быховский – М., 1976. – 32 с.
7. Жогин Н. В. Предварительное следствие в советском уголовном процессе / Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. – М. : Юрид. лит., 1965. – 367 с.

7. Міхеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : [підруч.] / Міхеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К. : Либідь, 1999. – 534 с.
8. Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій : [навч. посіб.] / [Горбачов В. П., Шаповалова Л. І., Шульга А. О. та ін.] ; за ред. Горбачова В. П. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2012. – 364 с.
9. Грошевий Ю. М. Кримінальний процес України : [підруч.] / за ред. Грошевого Ю. М., Капліної О. В. – Х. : Право, 2010. – 607 с.
10. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. – К. : Вид. Паливода А.В., 2007. – 352 с.
11. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / Тертишник В. М. – [4-ге вид., доп. і переробл.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.
12. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: наук.-практ. посіб. / Стахівський С. М. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
13. Погорецький М. А. Слідчі дії: поняття та класифікація / М. А. Погорецький // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – К., 2008. – Вип.1. – С. 150–156.
14. Соловьев А. Б. Доказывание в досудебных стадиях уголовного процесса России / Соловьев А. Б. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 160 с.
15. Белкин Р. С. Криминалистика : [підруч.] : [в 3 т. Т. 2] / Белкин Р. С. – М. : Юрист, 1999. – 464 с.
16. Коновалов Е. Ф. Розыскная деятельность следователя : [учеб.-практ. пособ.] / Коновалов Е. Ф. – М., 1973. – 57 с.
17. Закатов О. О. Криминалистическое учение о розыске : [учеб. пособ.] / Закатов О. О. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1988. – 24 с.
18. Косенко А. С. Розыскные действия в советском уголовном процессе : [учеб. пособ.] / Косенко А. С. – Хабаровск : Хабаровская высш. шк. МВД СССР, 1989. – 43 с.
19. Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України : матеріали круглого столу (Київ, 7 листоп. 2011 р.). – К. : Вид. Ліпкан О. С., 2011. – 167 с.